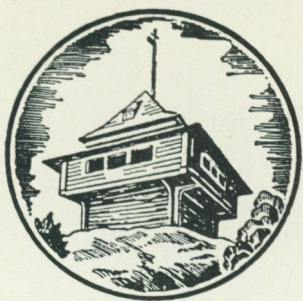

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1965

Redaktion:

GÖSTA BERG · HANS HANSSON

SAM OWEN JANSSON · MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

Omslagets färgbild visar några delar av den stora polykroma servis med släktens Grills vapen, vilken på beställning utfördes i Kina omkring 1740, troligen efter förlagor av Christian Precht. Servisen har 1964 förvärvats till Nordiska museet. Se vidare härom Erik Andréns uppsats i denna årsbok.

The colour picture on the cover shows some of the pieces from the large Chinese porcelain service decorated with the Grill family coat-of-arms which was acquired by the Nordic Museum in 1964. This service was ordered from China in about 1740, and was probably designed by Christian Precht. See also Erik Andréns article in this year book.

Tryckt hos Boktryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1965
Klichéerna från Grohmann & Eichelberg AB, Stockholm

CLAES GRILLS PORCELLAINE

För ett par år sedan utbjöds till försäljning i Stockholm en stor ostindisk porslinservis med släkten Grills vapen. Det var greve Sigge Cronstedts sterbhus som åt Bukowskis konsthandel uppdragit försäljningen.

Servisen kan karakteriseras som kompaniporslin av mycket god kvalitet med dekor i guld och olika emaljfärger. Mönstret, färgerna och utförandet hänför den till perioden Ch'ien-lung (1736—1796) och närmare bestämt till dess början. Det är med andra ord fråga om en servis i "famille rose" från omkring 1740.¹

Det saluförda är naturligtvis endast en ringa del av den ursprungligen mycket stora servisen. Under de gångna seklen har många pjäser, trots all försiktighet, krossats vid middagsborden och i diskbaljorna, och genom arvskiten eller försäljningar har delar av servisen hamnat hos olika medlemmar av släkten Grill och med denna befryndade familjer. Några tallrikar ur denna servis kan man också återfinna på Östasiatiska museet i Stockholm och på Göteborgs historiska museum.

Trots detta var den utbudna servisens omfång imponerande. Den bestod av 3 terriner, 1 liten skål, 18 större och mindre fat, 81 flata tallrikar, 30 djupa tallrikar (därav 6 små), 19 tallrikar utan brätte, 3 saltkar, 2 ovala assietter, 2 sexpassformade småfat, 2 teburkar, 18 tekoppar, 13 tefat, 1 liten mjölkkanne, 1 kaffekanne, 10 kaffekoppar och 17 kaffefat. Inalles sålunda 221 pjäser om man räknar koppar och fat var för sig.

På den internationella antikvitetsmarknaden var servisen värderad till ungefär 20.000 dollars, och det fanns en utländsk köpare som var villig att betala detta pris. I den situationen slog Bo Lagercrantz larm, då Samfundet Nordiska museets Vänner 1963 höll sitt årsmöte på Stockholms slott. Inför hotet att en vacker servis, som funnits i Sverige under 225 år, skulle gå ur landet skapades en stark opinion för att genom insamling söka rädda den. De kollektiva ägarna visade stort tillmötesgående dels genom att uppskjuta försäljningen i avvaktan på insamlingsarbetets framgång, dels ge-

nom en viss reducering av priset. Och trots att försäljningsprisets storlek länge syntes lägga oöverstigliga hinder i vägen, lyckades Lagercrantz till sist utverka löften om bidrag i erforderlig omfattning. Då hade till de enskilda givarna sällat sig bl. a. Samfundet Nordiska museets Vänner, Patriotiska Sällskapet, Berit Wallenbergs stiftelse och Sten Westerbergs minnesfond.

Att den grillska servisen övergått i Nordiska museets ägo motiveras närmast därav att museet sedan halvtannat årtionde vårdar Claes Grills vackra lilla sommarställe Svindersvik. Nu vet man visserligen inte, att just den här servisen använts på Svindersvik, ja man vet inte ens med säkerhet att den tillhört Claes Grill — i varje fall inte förrän man lyckats klarlägga dess proveniens.

Till grevarna Cronstedt kom servisen genom kabinetskammarherren Otto Cronstedts giftermål 1866 med fröken Ebba Tamm, som ärvt den efter sin farfar, friherre Per Adolph Tamm. Denne, som var son till direktören i Ostindiska kompaniet Gustaf Tham och hans maka Christina Maria Grill, hade genom gåva, arv och inköp förvärvat Österby bruk med herrgården och dess dyrbara inredningar och inventarier i början av 1800-talet.

Claes Grill hade tillsammans med sin yngre halvbroder och kompanjon Jan Abraham Grill köpt Österby av hovmarskalken Charles De Geer 1758. Vid sin död 1767 efterlämnade Claes Grill maka och två barn. Makan levde till 1778, och dottern var änka och barnlös, då hon dog 1801. Sonen Adolph Ulric — vars moder, hustru och syster alla var födda med namnet Anna Johanna Grill — avled barnlös 1797. Hans änka, som överlevde honom i tolv år, överlät 1802 till sin systerson Per Adolph Tamm hälften av Österby bruk, och något senare blev denne såsom ovan nämnts ensam ägare till bruksegendomen.

Såvitt man kan se är den enda rimliga förklaringen till att den grillska servisen övergått från Grill till Tamm och slutligen till Cronstedt att den tillhört lösöret på Österby. Det vill också synas som om det funnits ganska gott om porslin på den uppländska bruksherrgården. En ung man, som i juli månad 1781 besökte Österby, nämner i sin dagbok att "sönderslaget porcellaine af tallrikar, fat, skålar i blå, röda och hwita bitar, som varit mycket wackre, nu ligga på alla gånger i trädgården". Gustaf Upmark,

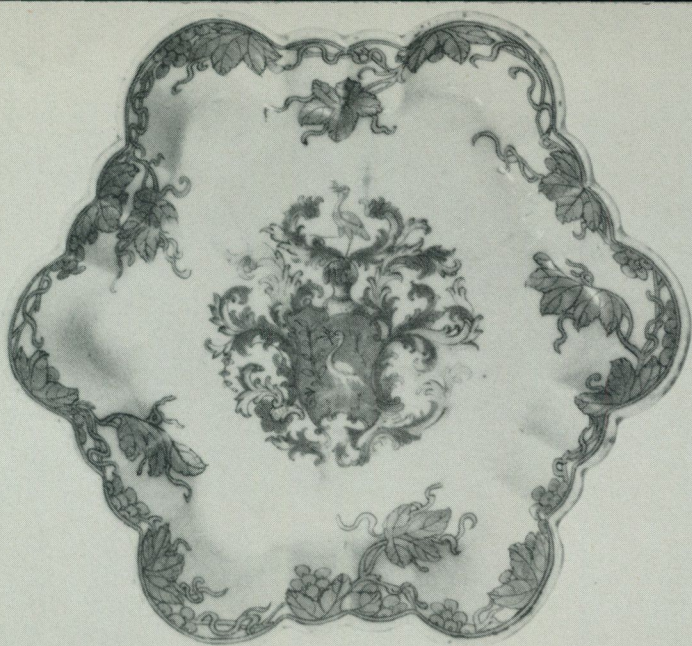

1. Den grillska servisens 221 pjäser är alla prydda med släkten Grills vapensköld, en trana med en gräshoppa i näbben, omsvept av ett barockmässigt hjälmtycke av yviga akantusrankor. Bårdmönstret däremot är av tre olika typer. Tekoppen med sitt fat tillhör mönstertyp B. Koppens diam. 91 mm, fatets 133 mm.

2. I servisen ingår tre stora terriner — av vilka en förlorat sitt lock. Dekoren är här densamma som på tallrikarna och de stora faten, mönstertyp A, men mönstrets detaljer är omdisponerade för att passa till kärllets form. Terrinens diam. 235 mm.

3—4. Det lilla sexpassformade fatet och det åttkantiga saltkaret har en, frånsett vapenbilden, avvikande mönstertyp och färgskala. Bården består av vinlöv och druvklasar i guld med svart konturteckning. Fatets diam. 136 mm, saltkarets längd 80 mm.

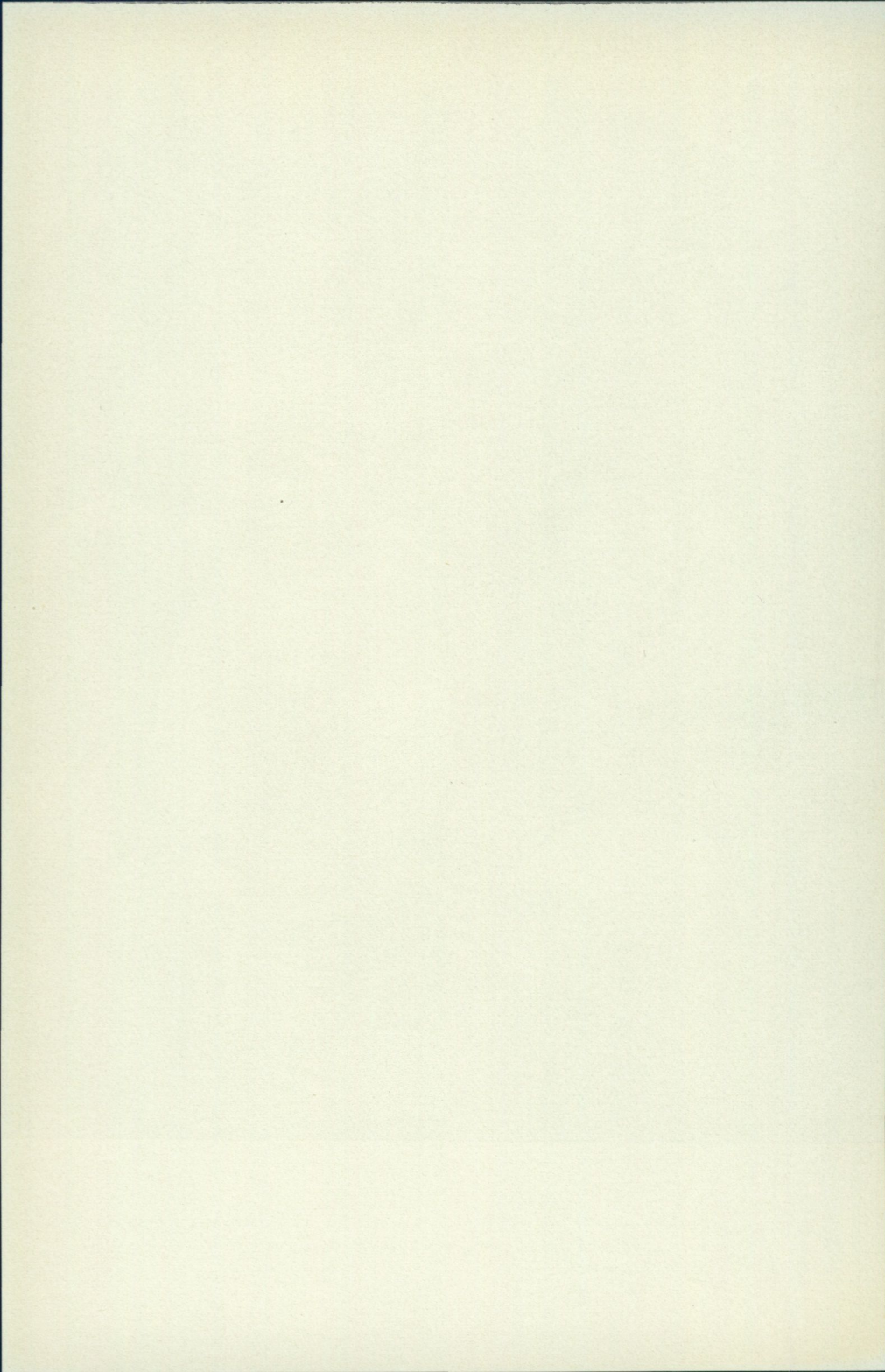

5. Den lilla, endast 128 mm höga kannan är sannolikt avsedd för varm mjölk till café au lait eller till teet. Den har samma dekor som de små kaffekopparna, mönstertyp C.

Tre pjäser ur den grillska servisen — ett fat, en kaffekanna och en liten kaffekopp med fat — som exemplifierar de tre mönstertyperna. Fatets diam. 290 mm.

som citerat dagboken, tillfogar: "än i dag kan man någonstades i parken påträffa dylika skärvor, de flesta av kinesiskt, s. k. ost-indiskt porslin".²

De ovan relaterade förhållandena gör det ytterst sannolikt att servisen tillhört Claes Grill. Det enda tänkbara alternativet synes vara att den beställts av hans halvbroder Jan Abraham. Denne var dock 1740 endast en tjugo års man, och det förefaller helt osannolikt att han skulle ha beställt en så stor och dyrbar servis 18 år innan han gifte sig.

Tyvärre kan man inte få någon bekräftelse i Claes Grills bo-uppteckning; den är alltför kortfattad och summarisk. Och i de värderingsprotokoll, som i juni 1765 upprättades över "Växelkontorets Delägares Egendom" heter det kort och gott under rubriken Porcellainer: "1 stor Bord-Service och 1 Thé-Service med mera äckta och oäckta Porcellaine af diverse slag, til 5.500 dlr kmt".³

Om vi nu övergår till en detaljgranskning av den stora servisen, skall vi finna att den är sammansatt av tre olika mönstertyper. Den sammanhållande länken är det grillska vapnet, som i olika storlek men i exakt samma detaljutformning återfinnes på samtliga pjäser. Mot den rokokomässigt asymmetriska sköldens guldtyta avtecknar sig mellan två gröna bladrankor den grillska tranan med ena benet lyft och en gräshoppa i näbben. Skölden krönes av en hjälm med en trana som hjälmprydnad och omsvepes av ett barockmässigt hjälmtäcke av yviga akantusrankor i cinnoberrött, vitt och guld. Till yttermera visso finns det en liten signifikativ detalj i akantusornamentiken, rankan ytterst till vänster avslutas nedåt med fyra eller fem små klockliknande blommor. Och denna lilla heraldiska abnormitet kan man återfinna på alla vapnen — den har alltså upprepats av olika kinesiska målare inte mindre än 234 gånger på den nu defekta servisen.

De tre olika mönstertyperna kan vi här för enkelhetens skull kalla A, B och C.

Mönstertyp A är den normala för alla tallrikar och fat med brätte. Den har utmed kanten en rutbård, tecknad med fina streck i grått och rödbrunt, och med små tvärstreck har man givit rutor-
na karaktären av korsblommor — en typiskt kinesisk dekor. Den-

na bård avbrytes av fyra rocailleornament i blekgul emaljfärg, guld och rödbrun streckteckning. Två av dessa är symmetriska, har en mot tallrikens mitt riktad blomklocka i rosa och utsänder åt sidorna gröna bladrankor. De andra två är asymmetriska och utsänder åt sidorna rosafärgade akantusrankor. Skråningen pryddes med en smal bård av korsblommor i guld.

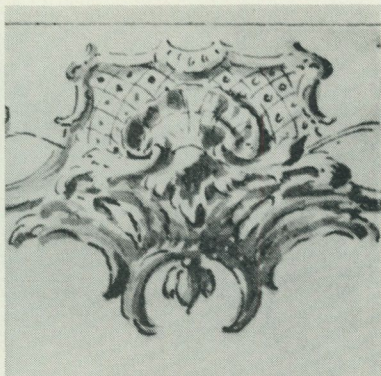
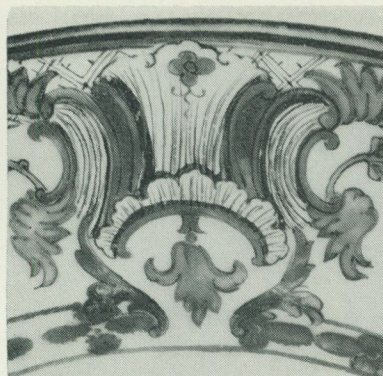
Denna guldbård har i några fall — det gäller tre djupa tallrikar utan brätte — en avvikande utformning. Korsblommorna avtecknar sig här mot en småmönstrad botten, och bården har dubbla konturlinjer.

Mönstertyp B har kommit till användning på vissa fat som saknar brätte (tefat), på några skålar och ovala assietter, på kaffekannan och på tekopparna. Här är rutbården ersatt av en guldbård med korsblommor mot en småmönstrad botten inom dubbla konturlinjer. På eller intill bården återfinner man de båda rocailerna, den symmetriska med bladrankor och den asymmetriska med akantusrankor. Mönstret är alltså en variant av typ A.

Mönstertyp C förekommer på ett par sexpassformade småfat, på teburkarna och saltkaren, på den lilla mjölkkannan och på de små moccakopparna med sina fat. Det är här fråga om ett mönster som både i motiv och färg helt avviker från de nyssnämnda. Kantbården är här en något oregelbunden ranka av vinlöv och druvklasar, målad i guld med svart konturteckning. Här är sålunda polykromien begränsad till vapnet, och det finns ingenting av den för "famille rose" typiska kyligt blekröda färgen.

Då europeiska köpare beställde serviser i Kina, bifogade de ofta en mönsterritning. Gällde det vapenporslin, var det givetvis en förutsättning att en teckning eller akvarell av vapenbilden sändes till Kina, men även då man önskade rokokomönster eller annan dekor av europeisk karaktär, var det säkrast att vid beställningen lämna en förlaga.

När den polykroma grillska servisen beställdes i Kanton överlämnades säkerligen en akvarellerad bild av vapnet med hjälm och hjälmtäcke. Av allt att döma lämnade man samtidigt en mönsterritning till en tallrik. Med ledning av denna ritning utformade sedan de kinesiska porslinsmålarna dekoren på porslinet — med de större eller mindre variationer som pjäsernas former gav anledning till.

6—7. T. v. detalj av bårdmönstret på den grillska servisen. T. h. detalj av ritning till en "kum" eller såsskål av Christian Precht. Nationalmuseum.

Detta gäller mönstertyperna A och B. Men vissa porslinspjäser hade en formgivning som inte lämpade sig för det givna mönstret, och här tillgreps kineserna då en helt annan dekor, nämligen vinrankan i guld, mönstertyp C.

Någon ritning till den grillska servisen är såvitt man vet inte bevarad. Däremot saknas det inte försök att attribuera den förlorade mönsterförlagan till en bestämd konstnär.

Man kan utan att sväva på målet påstå, att ritningen — om den utförts i Sverige omkring 1740 — måste ha Christian Precht till upphovsman. Man känner förhållandena kring rokokostilens introduktion i vårt land så pass väl, att man för tiden omkring 1740 kan utesluta varje annan svensk konstnär. Och om Christian Precht vet man att han redan under senare hälften av 1730-talet höll sig helt à jour med rokokostilens utveckling i Frankrike. Man vet också att han utförde ritningar till ostindiskt porslin vid denna tid; bevarade sådana finns både i Nationalmuseum och på Maltesholm, försedda med hans egenhändiga påskrift eller signatur, och ett av bladen är daterat 1738.

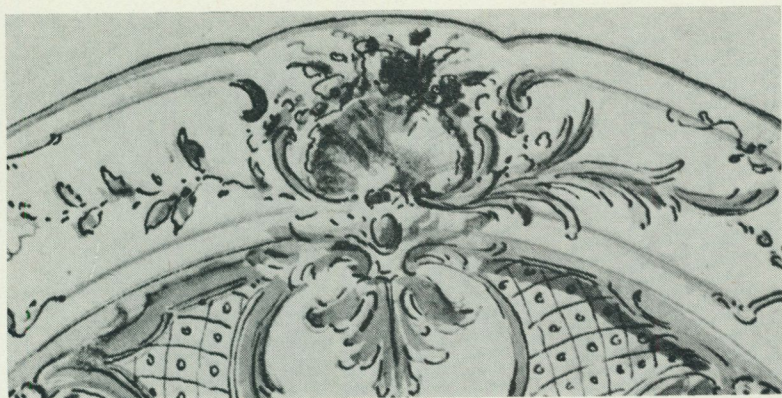
Däremot kan man naturligtvis inte utesluta möjligheten av att Claes Grill låtit någon av sina affärsvänner i Hamburg eller London eller sina släktingar i Amsterdam förmedla beställningen. Därvid kan en för oss helt okänd konstnär ha fått uppdraget att ut-

8. Detalj av bårdmönstret på en tallrik i den grillska servisen (mönstertyp A).

föra ritningen till tallriksmönstret. Detta förefaller dock mindre troligt.

I årgång 1951 av denna årsbok har Bo Lagercrantz utförligt behandlat de sex kända grillska vapenserviserna av ostindiskt porslin.⁴ Han har här attribuerat de två tidigaste mönstren — en blå och den aktuella polykroma servisen — till Christian Precht. Då Gustaf Munthe sex år senare utgav sin monografi över Precht, ville han inte acceptera attributionen, detta främst av stilistiska skäl.⁵ "Den blå servisens torra, enformiga mönster är kinesiskt med ett visst europeiskt inslag. Om man jämför dessa kvistar med sina ängsligt parställda blad med Christian Prechts friska och omedelbara blomsterkvistar, finner man en skillnad i hela uppfattningen som knappast kunnat vara större . . . Den andra servisen, den polykroma, har ett mönster gjort av en konstnär med betydligt mera sinne för elegans och säkerhet, och den har inte den förra servisens skärande kontrast mellan brättets och mittfältets dekorer. Inte heller detta mönster är helt europeiskt, men de olika elementen är väl hopsmälta. Allt tyder på att man här har att göra med en durkdriven och rutinsäker dekoratör. Men någonting av Christian Precht finns där inte. Lövverket kring vapnet är av sådant slag att jag har mycket svårt att tro att någon svensk konst-

9. Detalj av ritning till tallriksmönster med sparreska vapnet av Christian Precht. Maltesholm.

när haft med det att göra.”

Riktigt övertygande är inte Munthes argumentering. När det gäller den blå servisen, vill man gärna instämma i hans förmodan att en mindre driven konstnär än Precht levererat skisserna. I fråga om den polykroma säger han kort och gott att ”någonting av Christian Precht finns där inte”, varefter han övergår till att tala om hjälmtäckets barockmässiga akantusrankor. Men kantbården och vapenbilden hänger inte alls ihop på ett sådant sätt, att de måste vara ritade i ett sammanhang. Vapnet är i själva verket en helt fristående detalj, som kombinerats på olika sätt med alla tre mönstertyperna. Detta markeras till yttermera visso i färgställningen, den röda cinnoberfärgen i hjälmtäcket saknas helt i bården, där man i stället finner den i Kina nymodiga rosa färg, som givit gruppen dess kommersiella term ”famille rose”.

Jämför man tallrikarnas bårdornament med de av Munthe publicerade teckningarna på Maltesholm och i Nationalmuseum — av vilka flera är signerade ”C. Precht inv. et del.” — skall man finna vissa överensstämmelser. Den ena av servisens båda rocailletyper är nedtill öppen och omsluter en liten rosafärgad klockliknande blomma. Denna detalj kan man återfinna i likartade former på flera av teckningarna, jmf bild 6 och 7. Den andra rocailletypen

10. Servisens vapenbild företer en egenartad blandning av rokokoformer i skölden och barockmässig akantus i hjälmtycket.

bildar utgångspunkt för akantusflikiga rankor — omväxlande med sirliga bladkvistar — ganska närbesläktade med de rankor man finner på ett av Prechts tallriksmönster, bild 8 och 9.

En omständighet som stöder attributionen är att en av Claes Grill 1745 beställd dopskål av silver i rokokostil anses vara ritad — möjligen också tillverkad — av Christian Precht.⁶ Det bör alltså vid denna tid ha funnits kontakter mellan Grill och Precht.

Av det ovan sagda torde framgå, att det finns åtskilligt som talar för att Claes Grill var den som beställde den polykroma vapenservisen i Kina omkring 1740 och att Christian Precht var den som utförde förlagan till bårdmönstret. Men ett avgörande bevis

11. En samtida ostindisk vapenservis i blått präglas av rustika rokokoformer. Den blå tallriken, från vilken vapenbilden hämtats, är en gåva 1963 av dir. Claes Grill, Kungsbacka.

för dessa antaganden kan knappast presteras, om man inte lyckas påträffa en av Precht signerad skiss till bärdmönstret med Claes Grills påskrift.

Under alla förhållanden är den vackra ostindiska servisen ett synnerligen värdefullt tillskott till Nordiska museets samlingar, belysande 1700-talets svenska handels- och kulturförbindelser. Att den därjämte har ett samband med släkten Grill och det av Nordiska museet vårdade grillska sommarstället Svindersvik, bidrar till att ytterligare öka dess värde.

Erik Andrén

Noter

- ¹ Jag tackar Östasiatiska museets chef, docenten Bo Gyllensvärd, för hjälpen med tidsbestämning av servicen.
- ² Gustaf Upmark, Österby, i Svenska slott och herresäten, Uppland, Stockholm 1909, sid. 326.
- ³ Uppsala universitetsbibliotek, Westinska samlingen 357. — Här förtecknas endast den del av Claes Grills egendom, som belagts med kvarstad.
- ⁴ Bo Lagercrantz, Släkten Grills vapenporcelain, i Fataburen 1949, sid. 87.
- ⁵ Gustaf Munthe, Konsthantverkaren Christian Precht, Stockholm 1957, sid. 279 ff.
- ⁶ Gustaf Munthe, *anf.arb.*, sid. 224 ff och Bengt Bengtsson, Den grillska dopskålen, i Fataburen 1949, sid. 73.

Summary

The Friends of the Nordic Museum Society and other donors have enabled the Nordic Museum to acquire a large service of Chinese porcelain (famille rose, dating from about 1740) decorated with the Grill family coat-of-arms—a crane with a grasshopper in its beak. The service is no longer complete, but it nevertheless contains 221 pieces and, although this cannot be proved, it probably belonged to Claes Grill, whose summer residence at Svindersvik near Stockholm is now owned and administered by the Nordic Museum (see Fataburen 1951). From 1758 Claes Grill owned half of the old Österby iron works in Uppland. His daughter-in-law inherited this part of his property, and in 1802 she made it over to her nephew, P.A. Tamm. He is the earliest owner of the service who can be traced, and the only possible explanation of his having it in his possession must be that it was part of the effects in the manor-house at Österby.

The author distinguishes three patterns and attributes the principal pattern to Christian Precht, one of the leading Swedish designers in the eighteenth century. It is known that he had certain contacts with Clas Grill. In his doctor's thesis on Precht (1957) the late Dr. Gustaf Munthe disagreed with this theory, which has been put forward earlier (see Bo Lagercrantz in Fataburen, 1951, pp 96 et seq.). However the author has found a clear relationship between designs for plates signed by Precht and the border ornamentation of this service. Rather more than 300 services of Chinese porcelain decorated with Swedish coats-of-arms are known, six of these services with the coat-of-arms of the Grill family.